

СЛОВО В ХУДОЖНІХ ТВОРАХ АГАТАНГЕЛА КРИМСЬКОГО

<https://doi.org/10.37919/0201-419X.2021.95.11>

УДК 81'38

ХУДОЖНІЙ НАРАТИВ АГАТАНГЕЛА КРИМСЬКОГО-ФІЛОЛОГА

ЄРМОЛЕНКО

Svitlana

Світлана Яківна,

YERMOLENKO,

доктор філологічних наук,
професор, академік НАН України,
завідувач відділу стилістики, куль-
тури мови та соціолінгвістики,
Інститут української мови НАН
України;

вул. М. Грушевського, 4, м. Київ,
01001;

e-mail: svitlana.yermolenko@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9916-4915>

academician of the NAS of
Ukraine, Professor, Dr. Sci. (Philol.),
Head of the Department of Stylistics,
Culture of the Language and
Sociolinguistics,

Institute of the Ukrainian Language
of National Academy of Sciences of
Ukraine;

4 Hrushevskiy St., Kyiv 01001, Ukraine;

e-mail: svitlana.yermolenko@gmail.com
com

У статті запропоновано лінгвософський підхід до художньої мовотворчості А. Кримського, історика-сходознавця, письменника (прозаїка і поета), поліглота, філолога, перекладача. Минуло понад сто років, як А. Кримський написав роман «Андрій Лаговський», а художній наратив автора викликає інтерес не лише істориків української літератури, а й культурологів, психологів, істориків мови. Аналіз художнього наративу Кримського-філолога здійснено в таких аспектах: мовно-структурна характеристика тексту (лексика, фразеологія, синтаксис) у порівнянні з літературною нормою сучасної української мови, прагмалінгвістичне моделювання маркерів тодішнього суспільства, репрезентованих мовними портре-

тами персонажів, реагування автора-філолога на мову спілкування персонажів. Зроблено висновок про взаємодію розмовних і книжних (іншомовні запозичення) джерел у сучасній рецепції історії української літературної мови кінця XIX – початку XX ст.

Ключові слова: *лексика соціальних контрастів, часові маркери тексту, варіантність літературної норми, філологічний коментар, емоційно-експресивна лексика, своя і чужа (інша) культура, лінгвософська інтерпретація історично-літературних текстів.*

До мовної творчості Агатангела Кримського звертаємося як до особливого феномену в історії української культури. Автор мовознавчих, літературознавчих, етнографічних, фольклористичних праць, перекладач, письменник, літературний критик залишив спадщину, яка свідчить про активну мовну особистість із характерним мовомисленням, оригінальною науковою, художньою, публіцистичною практикою. Авторські принципи творення художнього наративу – роману «Андрій Лаговський» – мотивовані, по-перше, новими ідейними течіями в українському красному письменстві, художнім моделюванням соціальних типів персонажів, різних людських характерів із заглибленням у психологію, їхній внутрішній світ, по-друге, філологічними рефлексіями автора на словник української літературної мови з його народно-розмовними і книжно-літературними джерелами. Адже в XIX ст. саме мовно-художня практика письменників була визначальним критерієм утвердження норми літературного різновиду національної мови.

У монологах і діалогах авторських персонажів актуалізований словник українських інтелектуалів, які не хотіли бути *українофілами*, а саме українцями, освіта яких не обмежувалася етнографічними джерелами, охоплювала набутки світової культури. Поряд із широким використанням наукової термінології, іншомовних запозичень автор своєю мовною практикою репрезентує характерні ознаки структури української мови, різноманітність її лексичного складу, словотвірний потенціал, синтаксично-стилістичні можливості висловлення думки. Зафіксовані мовні структури виявляють уподобання письменника – учасника мовних дискусій кінця XIX ст., що стосувалися шляхів вибору літературної норми української мови, яка мала сприяти об'єднанню українців, розділених державними

кордонами. Мовна практика А. Кримського була одним із джерел створення «Словника української мови» за редакцією Б. Грінченка (далі – СГ).

Теми, які хвилювали А. Кримського, потребували занурення в різні сфери людської діяльності – соціальні, індивідуально-психологічні, наукові, культурно-мистецькі, побутові. У мові інтелектуала, ерудита, яким був письменник, зафіксовано часово маркований різновид художньої прози з виразними ознаками індивідуального стилю письменника.

Окреслюючи проблему співвідношення стильової норми художнього стилю і літературної норми в конкретний період функціонування української літературної мови (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.), маємо враховувати співпрацю А. Кримського з львівськими видавництвами, його листування з І. Франком, Лесею Українкою, а також постійне зацікавлення живою мовою жителів Київщини та Волині, де він жив, навчався. Словник художніх текстів письменника насичений науковою термінологією з різних галузей знань, а мовні партії персонажів – це не лише, за висловом одного з героїв роману «Андрій Лаговський», «перекидання розумними словами», а й створення розлогих монологів на наукові, суспільні, соціально-психологічні теми. Дискусії, що їх ведуть персонажі роману, чергуються з роздумами, психоаналізом головного героя.

У монологах Андрія Лаговського переважає самоаналіз психічного стану, який супроводжує його спілкування або із селянами, матір'ю, її оточенням, або розмови з представниками його соціального кола – тодішньої інтелігенції. Роздуми студента Андрія Івановича Лаговського про життя міщан, сільське життя, у якому він почувається чужим, – це не лише критична оцінка баченого, чутого, а й самооцінка свого сприймання світу. Типові в тексті роману структури «розмова з собою», причому це не форма внутрішньої мови, а саме усний монолог, про що свідчить такий авторський коментар: *Ну, ви! Прокляті нервища! – вигукнув він суворо, ніби вдавався до когось чужого. – Чи кинете коли-небудь мене мордувати?? Га?? – І він, здавалося, чекав усної відповіді. «Прокляті нервища» дійсно мордували його здавна, найбільше через те, що йому раз у раз доводилося вчити нездобних гімназистів – таких, як П'єр – та жити завсіди по чужих людях* [Кримський 1972: 10].

Показові для художньої оповіді А. Кримського численні іншомовні слова-терміни, зокрема з галузі психіатрії, надто коли

йдеться про психічний стан персонажа: *істерія, епілепсія, нервова, дегенеративна хвороба, істерик, психопат, егоїст, божевільний, кретинізм, нерви, нервища*. Часто іншомовна термінологічна лексика контрастує з емоційно-експресивним змістом розмовних структур, українських фразеологізмів та вкраплених іншомовних словосполучень, пор.:

Одним разом я ні сіло ні впало буду без причини дуже добрий, а другим разом так само без причини буду лихий і поганий... Стихія, а не людина! [Кримський 1972: 13]; *В мене так-таки нічогісінько нема спільного з нею [матір'ю. – С.Я.], – подумав собі Андрій і саркастично додав: – Я – продукт сучасної цивілізації, я дегенерат, я декадент, я людина з *finde siecle*, я неврастенік, а вона – вона така некультурна баба, що навіть неврастенії не надбала... дарма що в неї епілепсія».*

По цій подуманій мові студент тихо засміявся, але потім несвідомо зітхнув.

– А втім: хто з нас щасливіший? Хто? Чи я з своїми висококультурними почуваннями й такими самими висококультурними хворобами – денерваціями? Чи, може, вона, дикарка оця?.. [Кримський 1972: 26]; *– Як назвати мій вчинок? «гарним» і добрим? Мабуть, у мене добре серце... А може, це й не добрість, тільки просто пароксизм істерійності?.. Добрість чи істерійність?.. Га?.. Він беззвучно засміявся* [Кримський 1972: 37]. Соціальні характеристики в устах головного персонажа супроводжуються описом його психічного стану (сльози і сміх). Наприклад, рефлексія над змістом латинського прислів'я передана розмовними емоційними висловами із семантикою «мені зовсім байдуже»: *З собою поговорив – і душу полегшив – іронічно сказав Андрій та й тихенько зареготався з себе хай собі вони обидві, і мама, і Лоначевська, разом викажуться... про мене!.. Про мене!*

Вербалізація психічного хворобливого стану, постгійної самооцінки головного героя мотивує вживання відповідної оцінної лексики й щодо інших персонажів, пор.: *Кретини та ідіоти не такий погляд мають... Ні не ідіотка з неї, а попросту дикарка* [Кримський 1972: 29]; *Я не розумію насамперед, яка мета вашого самокопирсання, – тихо перебив Лаговський саркастичну й нервову Шмідтову сповідь* [Кримський 1972: 75].

«Самокопирсання» – саме такий розмовний оказіоналізм найточніше відповідає змістові *роздумів* персонажів, їхніх розлогих постійних діалогів про настрої, фізичні й психічні

стани, спричинені різними життєвими ситуаціями. Центральною фігурою художнього нарративу А. Кримського є вчений, поет Андрій Лаговський, і через події в його житті, аналіз психіки й світосприймання в романі відтворено характерні ознаки історичної доби, суспільні настрої в Російській імперії кінця ХІХ – початку ХХ ст.

У художньому нарративі Кримського переважають дві форми розкриття характерів персонажів – *розмова і роздум (міркування)*. Причому розмова оприявнена або в зафіксованих реальних діалогах та монологів, або замінена переказом основних тем. Лаконічну характеристику міщанського життя в оцінці головного персонажа пропонує автор, використовуючи стилістичний ефект фігури асендитону: *Андрій сидів коло їх і слухав, про що вони балакають. **Говорили** про чужі весілля і чужі похорони, **говорили** про те, що в неділю на справничисі була в церкві новітня сукня; **говорили**, що в Алли Петрівни погана наймичка; а в Феоктисти Львівни чоловік п'яниця, а в Олімпаді Андріївни на щоці такий великий вискочив пухир, що аж-аж-аж, а в Перепетуї Власівни злодій уночі картоплю покрав... **говорили**... та багачко ще **говорили** такого самого* [Кримський 1972: 14].

Зміст почутого навіть студентів образні картини філософських роздумів, у яких поряд із стилістично виразними авторськими метафорами фіксуємо наукові терміни, книжні чужомовні цитати, узагальнювальні сентенції, що набувають афористичного змісту, пор.: *Студент пильно слухав. «А їй-богу, гарно! – погадав він. – Гарно жити отакечки, не знаючи, не відаючи про якісь там соціальні питання та Weltschmerzer! (світові скорботи). Гарно людям інтересуватися самими коровицями, та курчатами, та пухирями Олімпаді Андріївни і більш нічим. Аж мені самому полегшало, як я спустився на це болотяне дно суспільності. Хвилі розумового життя плывуть собі десь там високо-високо понад мною, мене не зачіпаючи і не коливаючи... гарно буває іноді кинути людський образ та й зробитися благонамірним, невинним бобирцем у болоті або ж тихим мирним волом чи коровицею та й піти собі на зелену пашу...!»*

Андрій Лаговський звертається в своїх роздумах до оцінного змісту народних прислів'їв на зразок: *«Кожен півень на своїм смітнику пан», каже прислів'я, – подумав Лаговський. – Нехай собі ця приказка носить іронічну закраску, я її люблю. Краще бути паном на своїм смітнику, ніж лакеєм у чужих*

хоромах. Поряд із оцінною семантикою народного прислів'я іронічно звучить висновок Андрія про «коров'яче життя на зеленій ниві».

Зовсім інше лексичне наповнення й стилістичну тональність мають розмови, роздуми Лаговського, коли він спілкується з родиною Шмідтів, дискутує з художницею-пейзажисткою Петровою, коли пише «одну студію, яка вже давно його цікавила: *Зріст українського національного почуття за царювання Олександра III*». Названу тему вербалізують словосполучення: *українська національна самосвідомість, російська реакція, архіреакційна епоха, українське громадянське життя, скристалізування національного почуття й національної свідомості, обрусіння іногородців* тощо. Кримський звертає увагу на зміну оцінної семантики назви *українофіли*: *Спеціально ж на Україні замість давніших аматорів «українофілів» виробилися свідомі інтелігенти-українці, бо й сама назва «українофіл» сталася за Олександрових часів образливою лайкою, що од неї порядна людина повинна й одхрещуватися* [Кримський 1972: 208].

Мотив колоніальної політики Росії артикульовано в емоційно-експресивному висловлюванні автора про внутрішній стан професора Лаговського, коли той був присутній на парадному обіді в сім'ї Шмідтів: *Професорові одразу стало ясно, чого і генеральша, і грецький консул, й усі інші сусіди так надскокують коло Корзової. Він поглянув на генеральшу <..> Торік отаке все надскокування й підлабузнювання до розпусної матері відомого бюрократа, безпринципового обрусителя та громадянського гнобителя, було б нелюбо вразило душу Лаговського, і, може б, викликало в ній цілу трагедію* [Кримський 1972: 274]. Емоційно оцінює дотримання суспільних етикетних правил старший син генерала: *Мені Домбровський, мабуть, іще огидніший, ніж вам... Та я приневолений піддержувати з ним добрі відносини <..> А вже ж ми європейці... ми маємо додержуватись усіх зовнішніх форм увічливості і не раз мусимо навіть переламувати свої безпосередні почуття. Це ж тільки **азіати** можуть через кожну дрібницю одразу хапатися за кинджали та гукати: «Ухады проч! Рэзіть буду!!!»* [Кримський 1972: 280].

За мовою роману «Андрій Лаговський» А. Кримського пізнаємо соціальні й морально-етичні проблеми тогочасного суспільства, причому в особливому психолінгвальному сприйманні автора. Протиставляючи побут села і міста, поведінку й оточення людей різних соціальних станів, багатих і бідних,

освічених і неосвічених, письменник послуговується такими оцінними номінаціями: *вище товариство, вищеє соціальне становище, панська компанія, інтелігенція, дрібна інтелігенція, фершалиха вважала себе за аристократичнішу од Лаговської; аристократи, пани, міщани.*

Крім загальних соціально розрізнявальних назв, якими рясніє художня оповідь, показові лексичні маркери авторської характеристики: *«Стара Лаговська виглядала з себе так, що її швидше можна було б залічити до «жінок», ніж до «дам». Одіж на ній була, правда, ніби панська, та дуже простенька, полатана, без усяких претензій на моду. Обличчя її – неінтелігентне, вульгарне. Руки червоні, порепані»* [Кримський 1972: 12]. Пор. таке саме протиставлення назв жінок *дама, леді* в контексті етикету спілкування: *капризно одказала дама; Лоначевська, замість спокійної, ліниво-примхливої дамочки, одразу зробилася величною леді* [Кримський 1972: 19].

До текстових маркерів соціального розшарування суспільства належать психолінгвальні оцінні висловлювання автора про ситуативну поведінку персонажів: *любить заходжать «с чорного хода» до громопільських пань, сидить у них в кухні, балакає з ними дуже шановливо* (саме в такій графічній формі), *підлецується до них – одне слово, грає якусь неблагородну роль; Хоч вони [міщанки. – С.Є.] зовсім фамільярно балакали з нею [Лаговською. – С.Є.] про се, про те, про всякі спільні інтереси, та але ж видно було, що вони вважають її за «панію» таки. Лаговська й сама собі запишалася з того поводження, та й ще (звісно, щоб навіч синові) балакала з ними навіть трохи протекторально* [Кримський 1972: 17-18]. Значення прислівника *протекторально* пов'язане із семантикою слова *протектор* – «покровитель», «захисник», яке зафіксоване в тлумачному словнику як *застаріле* (ілюстрації з творів І. Франка і О. Кобилянської (СУМ VIII: 312)).

В оцінній семантиці лексем *підлизування, підлецуватися, підлабузнюватися, лакейщина* наявне негативне ставлення сина до поведінки матері. Таку оцінну семантику мають не лише власне українські, а й запозичені лексеми, пор.: *Вона [пані Лоначевська. – С.Є.] навіть не знає, як мама зветься! А мама й поза очі титулує її на ймення й по батькові! Що за бридкий сервілізм!* [Кримський 1972: 19]. Узагальнене поняття соціальної і соціокультурної нерівності передає розмовна

лексема *нерівня*, на тлі якої увиразнюється знижена конотація номінацій *падлюцтво*, *дикарка*.

Тема соціального розширення суспільства й оцінювання гідної поведінки людини акцентована в контекстах, що описують такі поняття, як «приниження», «підлещування», пор.: *плебейська жилка* (цілувати руку) (Кримський 1972: 21); *його мати інколи плазувала перед панством, хоч і не так сильно, як тепер* (Кримський 1972: 22); *Лаговченко аж похолов з такого бруталного раболіпства маминого; спасибі вам, мамуню, що мене записали до суддїйшиної челяді. Мало вам самим підлизуватись, треба ще й мене в лакеї пошити!* – *нервово буркнув він і подививсь на матір, мов на щось дуже бридке* [Кримський 1972: 30]. У лексико-семантичній групі слів із загальним значенням ‘приниження’ звертаємо увагу на запозичену лексему *раболіпство*, якої немає в СГ, і на дієслово *надскакувати*, що зафіксоване в СГ із значенням ‘прислужувати, підлещуватися’ (СГ III: 486), а в сучасному словнику подане із ремаркою *перен.* і проілюстроване прикладом із творів О. Кобилянської (СУМ V: 79).

У художній оповіді А. Кримського розмовна, діалектна за походженням лексика виконує функцію стилістично нейтральних зображально-виражальних засобів без додаткової конотації. Лексичні, морфологічні, словотвірні ознаки розмовного, діалектного спілкування наявні в мові різних персонажів та авторській мові, що свідчить про індивідуальне сприймання норми художнього стилю: *хороба* (паралельно щодо хворобливого стану здоров’я автор використовує лексеми *нездоровий*, *слабувати*); *насіпала парневі води; заразівськино випустю; оддати гроші та й заразівськино швидше одійти, щоб не чути вдячних слів; тепер-о; все опрочеє на світі позабував; вп’ять (уп’ять); вп’ять кинула погляд на панича; кумедна панська «вещ»* (неоправлена книжка); *післязавтрього побачуся; завсіди; тутечки; лучче; завсідня балачка; дивіть* (замість *дивіться*); *видко* (замість *видно*) *було, що він забувся вже; допіру; дивився на ню; всенький інтерес; здебільша; встала вранці передше од усіх; робити свою туалету; шуткома* тощо. Значна частина лексичних одиниць, наявних у художній оповіді А. Кримського і вживаних без додаткових стилістичних конотацій, у наступний історичний період функціонування української літературної мови стилістично розподібилася, і в нормативних словниках засвідчена з позначками *розм.*, *заст.*, *рідко* тощо.

У тексті роману роль контекстуальних синонімів виконують лексеми *манаття*, *збіжжя*, пор.: ... *не встиг позбирати своє манаття*, *адже останніми днями йому й години просвітньої не було...* [Кримський 1972: 8]; *Він заходивсь укладати своє збіжжя в чемоданчик* [Кримський 1972: 10]. Про синонімічні відношення названих лексем свідчить друге значення слова *збіжжя* – майно, виокремлене в СГ, а також у сучасному словнику з ремаркою *розмовне* та ілюстраціями з української літератури ХІХ ст.: *збіжжя 2. розм.* Майно, речі (хатні), особисті), *пожитки* (СУМ ІІІ: 442). Для мовної свідомості А. Кримського, на відміну від сприймання сучасних читачів, синоніми *манаття* і *збіжжя* були звичними, а для лексичної норми кінця ХХ ст. стилістична ремарка *розмовне* виявляється неточною, оскільки треба говорити про *застаріле* друге значення слова.

Ознаки художньо-літературної норми того часу – паралельне вживання лексем або використання не зафіксованої в СГ лексеми (*парень*, *парубок*, *молодик*; *прогулка*, *прогулянка*, *гулянка*, *прохідка*; *пожар*, *пожарище*, *пожарні*, *пожежа*; *знакомості*, *знайомості*, *знайомства*; *портовий город*, *портові міста*; *котра з цих світлиць найкомфортніша, себто котра **неперехідна, бо лежить на кутку***; *ученик*; *правительство*, але *урядове свідоцтво*; «*участок*»; *пішоходці*; *стіснятися*; *дослівно **переложив** те турецьке Зоїне речення; одібрав* він свої гроші з пошти; *витяг з кишені свої гроші, що оце одержав був із пошти*). Численні варіанти, неусталеність конкретного слововживання свідчить про пошуки найвдалішого текстового елемента, який відповідав авторським мовним смакам.

До характерних слововживань у художній оповіді А. Кримського належать повнозначні слова з префіксом *од-* та прийменник *од*. Тенденція усталення літературної норми, зафіксована в СГ, свідчила про перевагу форм із прийменником *від* і префіксом *від-*, проте А. Кримський послідовно дотримувався першого варіанта, наприклад: *одкрити*, *одкинутий*, *одволати*, *одбувалися* (заняття), *з усіма одтінками*, *одпуск*, *одміна*, *одпочинок*, *одчай*, *одчайно* тощо. Тогочасній словотвірній нормі відповідає дієприкметникова форма *омлілий* (СГ ІІІ: 53), а з двох варіантів *осміх* і *усміх*, наявних у СГ, автор обирає перший: – *Вибачайте, професоре, що вас переб'ю*, – *з тонким **осміхом** перервала його патетичну мову художниця*. Те саме стосується спільнокореневого дієслова *осміхатися*, рідко вживаного в сучасній літературній мові. Письменник віддає перевагу слову *пересвідчення*

у значенні 'переконання', що відповідає тодішній літературній нормі, а в сучасному словнику має стилістичну позначку *заст.* (СУМ VI: 273).

Філологічна чутливість до поширеної в тогочасній літературній мові граматичної форми слова підтримана й фіксацією такої норми в СГ, пор. приклади слововживання **покупити** зі словника (*Дивіться, чоловіченьки, які в мене черевиченьки! Оце ж мені пан-отець **покупив**. Мет.*) (СГ III: 280)) та уривки з тексту А. Кримського: *попрохала їх піти та **покупити** чогось до чаю; поткнувся Шмідт, щоб **покупити** бубликів.*

Динаміку літературної норми можна простежувати на різних рівнях мови. Наприклад, є в українській мові дієслово *уцухати*, значення якого сучасні мовці насамперед пов'язують із дією вітру, із зменшенням сили звуків. У текстах А. Кримського дієслово *уцухати* означає 'заспокоюватися' (*Володимир уцух*). Саме таке переносне значення як розширення семантики слова фіксує сучасний словник. У художньому наративі А. Кримського помітна не лише часова зміна лексичної семантики слова: авторське слововживання оприявнює тогочасну словотвірну норму, зокрема варіанти такої норми, яка наявна і в СГ: *запрохати в гості; запрохую прийти.*

Письменник активізує префіксальну модель творення дієслів доконаного виду, причому це стосується запозичених слів: *він захотів **заналізувати себе***. Модель дієслів доконаного виду і відповідних дієслівних форм із префіксами *з/с*, *за-* належить до повторюваних у тексті засобів, пор.: *зdiskредитованих, закваліфікувати, сконстатувати, скристалізувати* тощо. Наведені дієслівні форми ілюструють процес освоювання українською граматикую запозичених іншомовних слів, але таку модель застосовано й для власне української лексики, пор. *хустка зчервоніла; зминув вечір, зминула ніч; радіючи по-дитячому, ззукнув.*

Індивідуальний стиль А. Кримського вирізняється частотою вживання форм давноминулого часу, пор.: *Маленька **собачка, що була лежала тут... прокинулася: спершу вона одскочила; Чого ви до наших не були заходили? Вони аж дивуються, що ви їх призабули; Вони ж не посварилися були з ним, вони ж і розпрощалися були на Кавказі дуже сердечно; я вже хоч трохи був заспокоївсь і серце хоч трохи загоїлося.*** Автор звертається до форм дієслів давноминулого часу з метою стилістично-семантичного розрізнення дії, яка постає в спогадах, тобто

відбувалася перед описом реальної, сучасної події, пор.: *він і в гімназії і в університеті зазнав був чимало кривд і образ: дуже рідко блиснув був йому промінь людської прихильності проти суспільних людських образ, які давніше були падали на нього часто; про се наші подорожні були вже читали.*

До улюблених синтаксичних конструкцій письменника належить семантико-синтаксична модель висловлювання, в якому оцінна семантика предиката (іменної частини складеного присудка) стосується назви суб'єкта в родовому відмінку: *Гарна з нього людина!* – *Гарна людина, талановита людина і незвичайно освічена людина, – підтвердив Володимир; думав про те, яка гарна людина з отого Володимира; З мене психопат, – подумав Лаговський <..> чув душею-серцем, що тільки музика його заспокоїть; З мене негідник!* – *важливо казав собі парубок, і серце йому занувало.* Ця модель розмовного синтаксису, доповнена порівнянням з відповідним лексичним складом і негативною оцінкою, становить основу поширених українських фразеологізмів.

Для характеристики зовнішнього вигляду людини, для позитивної оцінки автор знаходить синонімічні синтаксичні словосполучення, пор.: *Володимир – і той виглядав ефектно; А Апполон з Костянтином дивилися красавцями просто надземними* [Кримський 1972: 128].

В аналізованому тексті трапляються випадки, які свідчать про неусталеність синтаксичної норми, про індивідуальне сприймання семантико-синтаксичної залежності слів, наприклад: *йому жалко стало на парубка; споритися проти нього; закохалися у ній; помер з малярії; відносини його до Володимира; любувалися на гарненьке містечко.*

Художній наратив А. Кримського виявляє ознаки філологічного мислення автора, його постійну увагу до пояснення значень слів, до перекладу іншомовних назв. Показові й спеціальні мовні формули зі словом *себто* або словосполученням *по-тутешньому зветься*: *на балкончик, себто на танок; двері .. вели з сіней у парадну світлицю, що носила бучне ймення «гостинная», себто вітальня; з ламкого каміння, що зветься тріскун.*

Як письменник-філолог, Кримський постійно звертає увагу на мову, яку чує навколо. Один із численних епізодів – упізнання за мовою земляків-українців: *Одібрав він свої гроші з пошти, пішов посидіти до моря і побачив, що в холодку*

сидять і снідають з десятеро теслярів та мулярів. Це були українці і, очевидно, недавно ще й приїхали сюди, в Туапсе, бо розмовляли всі не туапсинською мішаниною, а чистою українщиною [Кримський 1972: 134]. Пор. інші мінітексти з фіксацією сприйманої мови: *Скрізь чулася грецька або, переважно, турецька мова, бо більшість усіх отих купців та пекарів була з Малої Азії: з Синопа, Самсуна та Трапезунда; навіть греки здебільша розмовляли між собою по-турецьки* [Кримський 1972: 53]; *Двоє людей сидять коло східного вузенького столика та гуляють у шашки... Розмовляли ті два парубки мішаним російсько-українським жаргоном, яким балакають в усіх портових містах Чорномор'ї* [Кримський 1972: 42].

Мислячи лінгвістичними категоріями, Кримський майстерно вплітає інформацію про фонетику, граматику різних мов у канву художньої оповіді. Це, наприклад, інформація про вимову звуків грецької мови, граматичні особливості турецької мови, про близькість кримсько-татарської і турецької мов тощо. У його мовомисленні постійно відчувається або зіставлення, або переклад слів; автор ніби пояснює для читача, в якому мовному оточенні перебуває персонаж, на якій території. В описах місцевості, клімату обов'язкові вкраплення філологічної, етнографічної інформації.

Поряд із виразними характеристиками, оцінками вчинків персонажів автор великої ваги надає їхнім мовним партіям, реплікам, у яких звучать слова, цитати, фрази з російської, німецької, французької, грецької, татарської, турецької мов, пісень, літературних творів.

Роман Агатангела Кримського «Андрій Лаговський» – українська інтелектуальна проза минулого століття, у якій зафіксовано рівень розвитку літературної мови, урізноманітнено її стилістичні можливості в розкритті нових соціально-суспільних тем, зображенні психології людських характерів.

Художній наратив письменника сприяв розширенню пізнавальної функції словника української мови, поповнення його термінологічною лексикою, іншомовними запозиченнями. Автор запропонував читачеві розмови й роздуми про поезію, науку, складні життєві соціально-психологічні ситуації. Письменник-філолог, уважний і до розмовного слова, народного фразеологізму, і до змісту наукової інформації, урізноманітнив художній текст українськомовними перекладами зарубіжної літератури, рефлексіями над творами сучасників, оригінальними

підходами до використання підручників для навчання мови. Мовна практика А. Кримського засвідчила інтенцію індивідуального стилю до використання варіантних мовних засобів як ознаки становлення літературної норми в українській національній мові кінця XIX – поч. XX ст.

Перспективним є вивчення історії художнього стилю української літературної мови з погляду динаміки стильової норми та її впливу на загальнолітературну норму.

Кримський А. Ю. Твори: в 5-ти т. Т. 2. Художня проза. Літературознавство і критика. Київ : Наукова думка, 1972.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

СГ – Словарь української мови: у 4-х томах / за ред. Б. Грінченка. Київ : Видавництво Академії наук УРСР, 1958.

СУМ – Словник української мови: в 11 томах. Київ : Наукова думка, 1970–1980.

REFERENCES

Krymskyi, A. Yu. (1972). Works: in 5 volumes Vol. 2. Fiction. Literary Studies and Criticism. Kyiv : Naukova Dumka (in Ukr.).

LEGEND

СГ – Grinchenko, B. (1958) (ed.). Dictionary of the Ukrainian language: in 4 volumes. Kyiv : Publishing House of the Academy of Sciences of the USSR (in Ukr.).

СУМ – Dictionary of the Ukrainian language : in 11 volumes (1970–1980). Kyiv : Naukova Dumka (in Ukr.).

Статтю отримано 28.11.2021

Svitlana Yermolenko

ART NARRATIVE OF THE AHATANHEL KRYMSKYI AS A PHILOLOGIST

The article offers a linguosophical approach to the artistic linguistics of A. Krymskyi, historian-orientalist, writer (prose writer and poet), polyglot, philologist, translator. More than a hundred years have passed since A. Krymskyi wrote the novel “Andriy Lahovskyi”, and the author’s artistic narrative is of interest not only to historians of Ukrainian literature, but also to

culturologists, psychologists, and language historians. The analysis of the artistic narrative of the Krymskyi as philologist is carried out in the following aspects: linguistic and structural characteristics of the text (vocabulary, phraseology, syntax) in comparison with the literary norm of modern Ukrainian, pragmalinguistic modeling of markers of the society represented by linguistic portraits of characters. characters. The conclusion about the interaction of colloquial and book (foreign language borrowings) sources in the modern reception of the history of the Ukrainian literary language of the end of the XIX - the beginning of the XX century is made.

Numerous foreign words-terms, in particular in the field of psychiatry, are indicative of A. Krymskyi's artistic narrative, especially when it comes to the state of the character's psyche. foreign terminological vocabulary contrasts with the emotionally expressive content of colloquial structures, Ukrainian phraseology and interspersed foreign language mintexts. Text markers of social stratification of society include psycholinguistic evaluative statements of the author about the situational behavior of the characters.

A. Krymskyi's artistic narrative reveals signs of the author's philological thinking, his constant attention to the explanation of the meanings of words, to the translation of foreign names. A significant number of lexical, word-forming, grammatical variants of the Ukrainian language are recorded in the individual style of the writer. Comparing them with lexicographic sources reveals the author's preferences, time markers of the dynamic literary norm of the late nineteenth - early twentieth century.

Key words: vocabulary of social contrasts, temporal markers of the text, variability of literary norm, philological commentary, emotionally-expressive vocabulary, own and foreign (other) culture, linguosophical interpretation of historical and literary texts.